

Leiden 1573-1574

J. Albarda

luitenant-kolonel der artillerie b.d.

Vierhonderd jaren zijn er verlopen sinds het historisch vermaarde beleg en ontzet van Leiden. Nog steeds viert de stad op 3 oktober uitbundig feest. Men zou zich kunnen afvragen welke zin het heeft, deze dag uit 1574 te blijven herdenken. Welnu, als men zich indenkt hoezeer de inwoners van Leiden en de andere Hollanders hebben geleden en welke offers zij hebben moeten brengen, en als men bovendien beseft van hoe groot belang het behoud van de stad is geweest voor Prins Willem van Oranje

De boekwerken waarin onze vaderlandse geschiedenis werd vastgelegd, staan bepaald niet bol van epische loftrompetterijen die de veronderstelling zouden kunnen wetten dat de Nederlanders hun hart aan het krijgsbedrijf hebben verpand. Toch zijn er wel degelijk schitterende wapenfeiten en soms opzienbarende overwinningen in geboekstaafd die allerm minst mogen worden beschouwd als uitsluitend het werk van een enkele zeldzame heldenfiguur. Integendeel, onze historie getuigt ervan dat het met de gemiddelde Nederlander kwaad kersen eten kan zijn als men hem te na wil komen: hij staat zijn man als het erop aan komt, en onder goede leiding kan hij opmerkelijke daden stellen bij de verdediging van het Erf der Vaderen. Sommigen daarop betrekking hebbende jaartallen en zelfs data, staan in het volksgeheugen gegrift om nooit te vergeten. Nevenstaande beschrijving roept zo'n jaar en dag in de herinnering terug en wel omdat het nu 400 jaar geleden is dat de heldhaftige verdediging van het belegerde Leiden succesrijk werd beëindigd.

Het artikel werd, in enigszins andere opbouw, eerder gepubliceerd in „Mars et Historia”, het orgaan van de Nederlandse Vereniging ter Beoefening van de Militaire Historie (secretariaat Savelsbos 325, Zoetermeer), die een warme belangstelling zeer zeker verdient.

Redactie

en voor de bevrijding van ons land, dan ligt een bevestigend antwoord wel voor de hand.

Het eerste beleg

Leiden kreeg in die jaren tweemaal een beleg te doorstaan. De eerste maal duurde het van 31 oktober 1573 tot 21 februari 1574.

Alva, die eerst Haarlem had veroverd (13 juli 1573) maar daarna voor Alkmaar had gefaald (8 oktober 1573), had een nieuw plan voor de verdere vermeerstering van de Nederlanden ontwikkeld. Aan de voltooiing daarvan kwam hij echter nooit toe, want begin december 1573 werd hij op last van Philips II vervangen door Don Louis de Requesens, Groot Bevelhebber van Kastiliën.

De IJzeren Hertog Alva, door wiens toedoen meer dan 18.000 mensen in de Nederlanden waren omgebracht, ijde zelfs op zijn sterfbed, in 1582 in het Portugese Tomar nog over de zwaarste tijd van zijn leven, waarin zijn missie in de Lage Landen was mislukt. Het is verklaarbaar dat hij dat moeilijk kon verkroppen, want alleen Holland en Zeeland waren in opstand, en het Hollandse gebied was in tweeën gedeeld doordat Amsterdam Spaans was gebleven en Haarlem weer was veroverd.

De Requesens kon beschikken over een troepenmacht van niet minder dan 60.000 man. Zijn krijgsplan was erop gericht, maximaal gebruik te maken van de reeds aanwezige scheiding tussen Noord- en Zuid-Holland, en die beide deelgebieden partiel op de knieën te brengen. Omdat de harde strijd om Haarlem en het beleg van Alkmaar al zware verliezen aan de Spaanse legers hadden gekost, wilde de nieuwe bevelhebber liefst geen slag meer leveren en daarom besloot hij tot een nieuwe tactiek. Hij legerde zijn troepen op zodanige punten dat de steden geïsoleerd werden van het omliggende platteland. Zodoende zou de aanvoer van levensmiddelen worden afgesneden en de steden zouden door uithongering tot overgave worden gedwongen. Dat was aantrekkelijker en doeltreffender dan tegen de wallen te moeten

Magdalena Moons en Franciscus de Valdez

stormen, vooral ook omdat het zware geschut ontbrak waarmee de nodige bressen in de stadsmuren moesten worden geschoten. De ervaringen in Haarlem en Alkmaar hadden de Spanjaarden geleerd, dat een stormloop weinig kans had zonder die vuursteun als de muren bovendien bemand waren met verdedigers die onprettige verrassingen in petto hielden als kokend lood en hete olie, ongebluste kalk en brandende pekkransen.

De taak, Leiden te vermeesteren, werd toebedeeld aan Don Francisco de Valdez, die ook onder Alva reeds successen had behaald toen hij in het najaar van 1573 naar Rijnland was gezonden en Den Haag, 's-Gravenzande en Vlaardingen veroverde en vervolgens, bij het nemen van het fort van Maaslandsluis, onder de gevangen genomen bezetting ook 's Prinsen vriend Marnix van Sint Aldegonde in zijn macht kreeg.

Deze De Valdez nu had de Haagse Magdalena Moons als vriendin, en het beleg van Leiden was dus wel een kolfje naar zijn hand.

De Leidenaars behoefden zich aanvankelijk weinig zorgen te maken over de levensmiddelen; de voorraden die voor Haarlem hadden moeten dienen waren nog in Leiden aanwezig en gebrek hoefde niet te worden geleden. De nieuwe tactiek van De Requesens, waarin de honger de plaats zou innemen van de gewapende aanval, was ook nog niet

bekend. En wat nog beter was: de Spaanse troepen braken in het voorjaar van 1574, plotseling en onverwachts, het beleg op.

Ontlastingsaanval mislukt

Lodewijk van Nassau had, mede dank zij Franse steun, voldoende geld weten bijeen te brengen om in Duitsland een leger te kunnen aanwerven van 6000 man voetvolk en omstreeks 3000 ruiters. Dat leger zou moeten aansluiten bij de troepen van de Prins die zich in de omgeving van Bommel bevonden. Bovendien zou een uit Frankrijk onderweg zijnd leger eveneens te hulp komen. Het ontmoetingspunt daarvoor was Maastricht, dat onverdachte Oranje-sympathieën had, en vanwaar men rekende op bijkomende baten, zoals versterking door toeloop van lokale en regionale Prinsgezinden. Een belangrijk aspect, omdat het onvoldoende bewapende en slecht geoefende huurleger ongemotiveerd was: het vocht alleen als de soldij op tijd werd uitbetaald.

Het pakte evenwel anders uit. De Requesens had de dreiging tijdig onderkend en daarom een sterk garnizoen in Maastricht gelegerd. Dat versperde de mogelijke opmars naar Brussel — toentertijd nog de hoofdstad der Lage Landen — en daarom boog Lodewijk, die in de leiding terzijde werd ge-

staan door zijn broers Hendrik en Jan, in noordelijke richting af langs de rechter Maasoever. Buiten zijn weten werd hij op de linkeroever, als in een evenwijdige achtervolging, geschaduwd door de Spanjaarden onder Sancis d'Avila. Hun betere discipline stelde hen tot snellere voortgang in staat. Zij trokken de Nassaus voorbij, passeerden de Maas over een schipbrug bij Grave en grendelden de invalsweg naar de Betuwe af.

Bij Mook kwam het op 14 april tot een treffen met de troepen van Lodewijk en Hendrik — Graaf Jan was op weg naar Keulen om te trachten gelden los te krijgen voor de betaling van het krijgsvolk — waarvan het ingegraven voetvolk zich niet kon handhaven en de ruiters de kansen niet wisten te doen keren. De beide Nassaus, 36 en 24 jaar oud, sneuvelen — op de buitenmuur en in de kerk van Heumen bevinden zich hun gedenktekens — evenals het merendeel van hun troepen. De dreiging uit het oosten was voor de Spanjaarden afgewend, en de troepen van De Valdez, die bij Leiden waren weggetrokken om zo nodig mee te helpen het gevaar te bezweren, behoeften geen grendelstellingen te betrekken en zelf geen slag te leveren.

Maar Leiden had de samenhang niet begrepen en de geboden gelegenheid onbenut laten voorbijgaan. Toen op 21 februari 1574 de belegeraars hun schansen hadden ontruimd, achtte men het gevaar geweken: de voorraden werden niet aangevuld, deels uit geldgebrek, deels uit domme nalatigheid, en de waarschuwingen van de Prins werden genegeerd. Sterker nog, men ontsloeg het garnizoen en verzuimde zelfs de Spaanse schanswerken rond de stad, aan de Kaag en aan de Oude Wetering, te slechten.

Hernieuwd beleg

De gevolgen van deze kortzichtigheid lieten zich pijnlijk gevoelen toen, in de nacht van 25 op 26 mei 1574, De Valdez' troepen terugkeerden en tot hun verbazing constateerden dat hun bedje nog steeds gespreid lag. Met 6000 à 7000 man Spaanse, Duitse en Waalse troepen — ten dele over land aangekomen uit het Utrechtse en ten dele per schip over de Haallemmermeer aangevoerd uit Amsterdam — werd het beleg hervat. In de loop van het beleg zou die sterkte geleidelijk worden opgevoerd tot omstreeks 10.000 man, waartegenover de Leidenaars vrijwel uitsluitend de eigen burgerij konden stellen: een weinig gebruikelijke situatie in die tijd van huurlegers.

Uit Haarlem komende werd de noordelijke sector van de ring rond de stad bezet: Noordwijk, Rijs-

burg en Valkenburg werden door de Spanjaarden genomen. Een schans in laatstgenoemd dorp werd ontruimd door de daar staande vijf vendels Engelsen — 500 man — onder bevel van Edward Chester. Maar, ongelooflijk, Leiden liet hen niet binnen de wallen omdat men — rampzalige zuinigheid — advies van de Prins wenste alvorens de koorden van de beurs losser te maken, en in afwachting daarvan weinig prijs stelde op niet vechtende maar wel etende krijgslieden. De Spanjaarden waren minder afkerig van deze versterkingen, en huurden hen wel in.

Aan de oostzijde verschanste de Spaanse voorhoede onder Don Louis Gaytan zich in Leiderdorp. Bij een verkenning door een dertigtal Leidse vrijbuiters onder hopman Andries Allertsz, sneuvelde deze laatste officier die de stad nog had. De overlevenden werden in de stad teruggedreven en de vijand ging voort met het sluiten van de ring.

Bij de schans bij de „Goudsche Sluis” en bij het versterkte Alphen weerde de Engelse bezetting zich dapper. Driemaal moesten de Spanjaarden, onder Don Martin d'Ajala, storm lopen en driemaal werden zij onder grote verliezen teruggeslagen. De vierde maal werd echter de bezetting uiteengedreven en de schans genomen. De Hollander Gerrit van der Laan kon met nog enkele andere vrijbuiters naar Leiden ontkomen.

Zoetermeer en Leidschendam werden bezet, en over Voorburg werd de aansluiting tot stand gebracht met de troepen die Den Haag gingen bezetten. Wel wist hopman Nicolaas Ruichhaver bij de Geestbrug zo lang stand te houden dat de geusgezinden nog naar Delft konden uitwijken, maar op 27 mei was daar ook het pleit beslecht en haalde Den Haag Don Louis met gejuich binnen.

Vervolgens werden in het zuiden de stellingen bij Maaslandsluis en Vlaardingingen weer veroverd; daarbij sneuvelde Gaytan. Verder werden de Hoornburg, Pijnacker, Nootdorp, Schipluiden en het klooster Sion bezet. Gelukkig slaagde de vijand niet erin, de schans aan de Poldervaart, tegenover Zwetbrug tussen Delft en Overschie, in handen te krijgen. Dientengevolge kon de verbinding tussen Delft en Rotterdam worden opgehouden. Een verwoede poging van niet minder van 27 Spaanse elite-vendels onder bevel van een der bekwaamste aanvoerders, Julian Romero, eindigde op 26 juni in een slachting: 400 doden en evenveel gewonden tegen een verlies van 20 man bij de Geuzen.

De omsingeling voltooid

De tactiek van De Requesens voorzag minder in

het smeden van een ononderbroken ring dan in het beheersen van de wegen die naar de belegerde stad voerden. Het gevolg was, dat tussen de Spaanse posities door nog wel infiltraties mogelijk waren, maar geen verplaatsingen van konvooien of grotere troepenformaties. Langs die sluipwegen was het tot in september nog mogelijk met boodschappen in en uit de stad te komen, maar de verbinding werd steeds moeilijker omdat de afsluiting steeds meer werd vervolmaakt.

Aan de zijde van waar het ontzet zou kunnen komen, het zuiden, sloot een driedubbele gordel van schansen en versterkte dorpen de stad in. Van de stad af gerekend liep de eerste linie van Leiderdorp met een boog om Leiden heen over Lammen naar Ter Wadding, een schans tussen Leiden en Valkenburg. De tweede linie werd gevormd door de versterkte dorpen Leiderdorp, Zoeterwoude en Voorschoten. De derde linie liep van Den Haag over Leidschendam, Zoetermeer, Benthuisen en Hazerswoude naar Alphen. Bleiswijk en Hillegersberg dienden als voorposten.

Ook aan de noordzijde was de insluiting zó volledig dat aldaar evenmin aanvoer mogelijk was. De linie liep daar van het fort aan de Dwarswetering over de Quakel naar De Voskuil nabij Oegstgeest. De totale insluiting bestond uit 22 schansen en 27 forten, een respectabele wurgband.

Passieve belegeraars, actieve belegerden

Dat het niet tot grote gevechten kwam lag aan de passieve tactiek van de Spanjaarden. Tijdens kleinere gevechten en uitvallen uit de stad ging het echter fel toe en kende men aan beide zijden geen pardon. In de nacht van 29 juli bijvoorbeeld werd door de vrijbuiters en schuttersvendels de schans Boschhuizen bestormd, die ten westen van de stad lag. Bronkhorst, de gouverneur van de stad, had voor ieder vijandelijk hoofd 24 stuivers uitgelooft.

Bij deze aanval werd een soort handgranaat of Molotov-cocktail gebruikt, nl. glazen flessen gevuld met kruit waarin een brandende lont. Bij deze aanval kregen de Leidenaars tien gewonden waaronder de Kapitein van de Schutterij Bartholomees Havikszoon, die op een draagbaar de stad werd ingedragen en even later aan zijn verwondingen overleed. Onder de Spanjaarden en Italianen telde men wel honderd doden.

Ook aan een soort „kaapvaart” waagden de Leidenaars zich. Met bootjes voeren zij naar de Haarlemmermeer en overvielen daar de proviandschepen uit Amsterdam. De Spanjaarden waren

door deze snelle en onverwachte actie volkomen verast. De buit was groot: 300 hammen, 100 tonnen bier, 2½ vat boter en 2½ ton buskruit en bovendien zelfs goud, zilver en damast.

De ingeslotenen

Binnen de belegerde stad kon bepaald niet worden gesproken van een eensgezinde bevolking. Niet iedereen was tegen de Spanjaarden en in moderne termen zou men kunnen zeggen dat er een vrij sterke Vijfde Colonne binnen de muren aanwezig was. Deze zg. „glippers”, de Spaansgezinden, berekenden de Prinsgezinden evenveel kwaad als de Spanjaarden zelf. Door fluistercampagnes, het verspreiden van valse geruchten en daadwerkelijke hulp aan de vijand trachtten zij de bevolking te beïnvloeden en het stadsbestuur te bewegen de stad over te geven. Uit protest tegen het volhouden van de weerstand tegen de belegering en mede uit protest tegen de honger legden de glippers in september 1574 een uitgemergeld lijk voor de deur van burgemeester Van der Werf.

De Amsterdamse ingenieur Bilkamer verstrekke een volledige kaart van Leidens omstreken, met alle toegangswegen erop, aan de Spanjaarden. Jonker Van Matenesse van Wybisma, een uitgeweken burger, speelde een voorname rol onder deze glippers.

De stad had in die tijd vier burgemeesters. Drie daarvan waren slap en weinig geneigd het beleg lang vol te houden: dit waren Cornelis van Noorden, Cornelis van Zwieten en Jan Halfleiden. Alleen Pieter Adriaanszoon van der Werf, burgemeester sinds 17 mei 1573, en zijn trouwe gemeentesecretaris Jan van Hout, oud 31 jaar, waren en bleven standvastig onder de moeilijkste omstandigheden. Toen eens een oproerige menigte van wel 300 mannen en vrouwen van hem de overgave van de stad óf de uitdeling van voedsel eiste, sprak hij de beroemd geworden woorden:

Mijne vrome Spits-broeders en Mede-borgers, eens heb ik eed gedaen den Vaderlande en deze Stad, dien hoope ik door hulp van den Gever alles goets standvastelijk te houden.

Spyse heb ik niet, en moet dog eens sterven, op wat wijze is mij om 't even, 't zy my de doot van vriend of vyand toekome: soo u mijn lighaem dan ter baet strecken kan, ryt het t'uwen nootdrift onbeschroomlijk van een, en deelt so wijt als 't strecken mag, ik ben des getroost, en offer het vrijwillig de Gemene zaak ende uwe behoeften op.

De leiding berustte verder bij de gouverneur van de stad namens de Prins, mr. Dirk van Bronkhorst,

Pieter Adriaansz. van der Werf

een bekwaam man, waarmee bovendien niet viel te spotten. Hij liet op 28 juni in de Breestraat een galg oprichten als waarschuwing aan hen die aan muiten dachten of valse geruchten verspreidden. Hij stierf helaas op 6 september aan de pest, toen de moeilijkste tijd nog komen moest. Zijn dood was daarom voor de goede zaak een groot verlies. De nieuwe door de Prins voorgedragen commissarissen waren Jonkheer Johan van der Does, Heer van Noordwijk en diens oom Jacob, beide onwankelaar trouw. Oom Jacob was echter te oud om metterdaad de leiding op zich te nemen, maar hij bleef een goede raadgever en een grote steun voor zijn neef. Deze was gelukkig zowel vlot met het zwaard als met de pen: na het sneuvelen van Andries Alertsz werd hij militair bevelhebber van de stad. De voedselsituatie verslechterde inmiddels vrij snel. De stad had aanvankelijk broodgraan voor twee maanden, maar hield het uiteindelijk bijna vijf maanden uit. Voorraden waren er vrijwel niet en aanvoer was uitgesloten. Wel kon men nog ge-

bruik maken van de tuinen, die vlak onder de stadsmuren waren gelegen, en van het vee dat daar graasde. Men wilde dat vee zo laat mogelijk slachten omdat daarmee de melkvoorziening ook zou eindigen, en die melk was juist hard nodig voor de vele zieken.

Op 10 juli begon de rantsoenering van een half pond brood per dag, begin augustus die van vlees. Op 5 augustus werd een aanvang gemaakt met het bakken van moutkoeken, deze waren nauwelijks te eten.

Het is moeilijk voor degenen, die de hongerwinter in West-Nederland in de beide laatste oorlogsjaren van de Tweede Wereldoorlog niet aan den lijve hebben ondervonden, zich een voorstelling te maken van hoe wanhopig uiteindelijk de toestand in Leiden werd. Vooral toen na 2½ maand beleg de pest zich bij de honger schaarde en ook zijn tol ging eisen: honderden doden vielen daardoor. Men heeft het totale dodental berekend op 6000, dat wil zeggen de helft der bevolking.

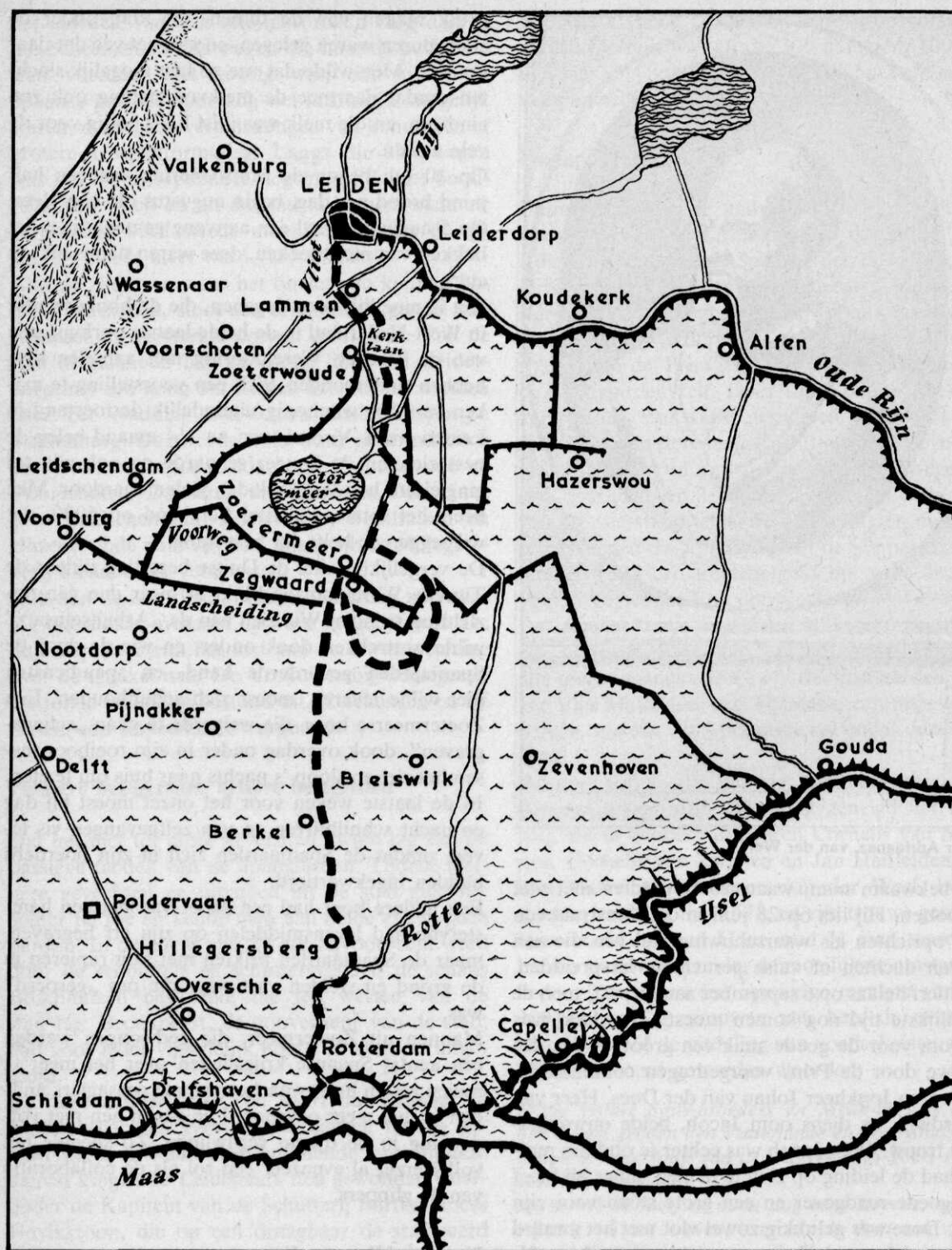
De vergelijking met de Duitse bezetting tijdens de Tweede Wereldoorlog blijkt in meer dan één opzicht op te gaan. Wie zich aan de „Arbeitseinsatz” wilde onttrekken dook onder, en wie de door de Spanjaarden gevorderde hand- en spandiensten niet wilde leveren, moest zich schuilhouden. Een Zoetermeerse boer, die weigerde te gaan „schansgraven”, dook overdag onder in zijn roeiboot tussen het riet en sloop 's nachts naar huis om te eten. In de laatste weken voor het onzet moest hij dag en nacht schuilmijven en van zelfgevangen vis leven, omdat de Spanjaarden zich in zijn boerderij hadden ingekwartierd.

Een andere boer had een groot vat met een hamstervoorraad levensmiddelen op zijn erf begraven, maar de Spanjaarden prikten met hun rapieren in de grond en stelden vast waar die pas „geroerd” was.

Mannen uit Zoetermeer, die gedwongen werden een aantal Spaanse krijgslieden over het meer te roeien zetten hun zwaarbewapende passagiers mid-den op het meer overboord en zagen hen met vol-doening in de diepte verdwijnen. Zo speelde het volksverzet al evenzeer een rol als de collaboratie van de glippers.

Voorbereiding van het onzet

Het was inmiddels aan een ieder wel duidelijk dat er drastische stappen nodig waren om de benauwde veste te ontzetten. Het echec van de Mookerhei was nog niet vergeten, en gelden om een nieuwe poging over land te wagen, waren er niet. Er was

Het geïndeundeerde gebied

geen alternatief dan het onder water zetten van het land om Leiden, waardoor de Spanjaarden tot de aftocht zouden worden gedwongen. Dat plan kon echter alleen worden uitgevoerd als de Staten van Holland ermee instemden en dat vergde allereerst het overwinnen van de weerstand der zg. Pardonisten, die het hoofd in de schoot wilden leggen en ingaan op het herhaalde, verleidelijke „algemene pardon” dat De Requesens had aangeboden. Maar het lot dat achtereenvolgens Mechelen, Zutphen, Naarden en Haarlem had getroffen verschaftte weinig grond voor optimisme, en de Pardonisten bleven dan ook in de minderheid.

Er waren overigens aan het inundatieplan nog tal van moeilijkheden en onzekere factoren verbonden, zoals:

- tot hoe ver zou het land onderlopen, ver genoeg of te ver?
- zou het water Leiden wel kunnen bereiken en lag de stad niet te hoog?
- zouden de vaartuigen der Geuzen niet te veel diepgang hebben?
- welke wijkplaatsen voor mens en dier uit het te inunderen gebied zouden er overblijven?
- hoe zou later het land weer drooggemaakt kunnen worden?

Het beantwoorden van dergelijke vragen zou voor ons, beschikkende over perfecte stafkaarten, geen enkel probleem opleveren. Op grond van de toentertijd beschikbare summier gegevens was het zeker niet eenvoudig.

Tegenstanders zeiden dat Leiden en Rijnland hoger lagen dan Schie- en Delfland en dat het water nu eenmaal niet omhoog kon klimmen. Voorstanders echter voerden aan dat de Staten toch niet voor niets half Holland onder water zouden zetten als er niet de zekerheid was dat daarmee Leiden kon worden gered. De bevolking offerde zich hier toe op en werd in deze opoffering verenigd. De rijken doordat hun vruchtbare landerijen en boomgaarden door het zoute water werden overstroomd en voor lange tijd onbruikbaar waren, de armen omdat hun hoeve verloren ging met alles wat erin stond; alleen het vervoerbare konden zij redden. Om het plan te doen slagen was een harde noordwestenwind nodig, die samenviel met hoogtij, en dat zou in deze snikhete zomer waarschijnlijk niet spoedig voorkomen. Een warme voorstander van het plan was de landsadvocaat Paulus Buys, door wiens toedoen Leiden zich in 1572 voor de Prins had verklaard.

Fruin (blz. 90) schrijft over dit plan:

Het was een waagstuk; het wel of kwalijk slagen hing van onvoorziene omstandigheden af. Het al om het al op het spel zetten, was in dien tijd de leus van onze kloekmoedige voorvaderen. Hun was de vrijheid van denken en geloven, het volksbestaan, de onafhankelijkheid, de zelfregering het hoogste goed niet alleen, maar het eenige goed, het al. Om dat te behouden was geen prijs te hoog en geen waagstuk te vermetel. Zij hebben alles op het spel gezet — en zij hebben alles gewonnen. Een les en een voorbeeld voor alle tijden.

Op 30 juli gaven de Staten toestemming om de dijken door te steken. „Beter bedorven land dan verloren land”. Toen de beslissing eenmaal was genomen, werd met voortvarendheid aan de uitvoering gewerkt. De Geuzen uit Zeeland werden door de Prins opgeroepen. Het bevel over de vloot werd opgedragen aan Louis de Boisot, die zich naar Rotterdam begaf om met de Prins de grootte van de vloot, de uitrusting en het soort van schepen te bespreken. In Rotterdam, Gouda en Delft werden een paar honderd platboomde schuiten met geringe diepgang, *plempen* of *pramen* geheten, gereed gemaakt. Deze waren bestemd voor het vervoer van soldaten, krijgs- en mondvoorraad. Verder kwamen er zeventig *galeien* met een wat grotere diepgang, 1½ à 2 voet, en sterker van bouw. Hierop werden 3 of 4, soms 5, kleine vuurmonden, de zg. *gotelingen*, geplaatst. Voorts werden in Rotterdam nog zeven grotere schepen, *kromstevens* geheten, klaar gelegd.

De boten werden bemand door de Geuzen, rauwe, in het gevecht geharde lieden die niets of niemand ontzagen, maar wel gedisciplineerd waren en de bevelen van hun commandanten opvolgden. Een aantal hunner was de geloofsvervolgingen ontvlucht en droeg ten teken daarvan een metalen halve maantje op de muts met het opschrift „Liver Turcx dan Paus”. Het krijgsvolk bestond niet alleen uit Geuzen en Nederlandse pioniers, maar ook uit Walen, onder kolonel De Noyelles, en Fransen onder kolonel La Garde. Verder hadden verscheidene Nederlandse edelen en aanzienlijke burgers zich bij de vloot gevoegd, o.a. de Heren Van Boetselaer van Carnisse, Guillaume de Maulde Sieur de Mansart, en de 27-jarige Haagse advocaat Johan van Oldenbarneveldt.

Bij plakkaat van 1 augustus werd aan alle inwoners van de drie waterschappen Delf-, Schie- en Rijnland, voor zover zij niet woonden binnen besloten of beschanste plaatsen, opgedragen zich binnen acht dagen met have en vee te begeven naar een stad of sterkte „onder gehoorzaamheid

Platboomde schuiten

van de Prins". Kort nadien werd de termijn met nog eens acht dagen verlengd.

Op diezelfde 1e augustus begon het werk met het doorsteken van de IJsseldijk op niet minder dan zestien plaatsen tussen Gouda en IJsselmonde. De Statenleden jhr. Willem van Palestijn en jhr. Daniel van Wijngaarden hielden persoonlijk toezicht. Op 3 augustus was de Prins, vergezeld door de landsadvocaat mr. Paulus Buys, zelf aanwezig bij het doorsteken van de Maasdijk ter weerszijden van het dorp Capelle. De Prins was toen al ziek; hij was vermagerd en koortsig, leed onder de zorg over het ongelukkige Leiden en werd verteerd door onzekerheid over het lot van zijn beide broers van wie hij sinds de slag bij Mook geen enkel bericht meer had ontvangen. Zijn malaria, opgelopen in de moerassen rond Rotterdam en de grote hitte van die zomer velden hem op 10 augustus dwongen hem het bed te houden; gelukkig kon hij na enkele weken, hersteld, de leiding weer op zich nemen.

Leiden houdt vol

In de laatste dagen van augustus zag een aantal Leidenaars kans de stad te verlaten. Op 27 augustus leverde een stel vrijbuiters, die het nietsdoen beu waren nu de strooptochten buiten de wallen onmogelijk waren geworden, en die wel weer eens bier wilden proeven, hun vaandel in en slaagde erin, onbemerkt door de Spaanse linies te sluipen.

Ook een deputatie uit de bevolking — Jan Claesz. Roos, de waard van de herberg „In de Hoyberch” uit de Breesstraat; Fransz Cornelisz, een bakker, en Cornelisz Evertsz, een slager — wist langs sluipwegen op 28 augustus naar Rotterdam te ont-komen om bevestiging te zoeken van de ook in Leiden doorgesijpelde geruchten dat de Prins zwaar ziek, misschien al overleden, zou zijn.

Het bericht dat Leiden het kon blijven volhouden fleurde de door zijn geneesheer Peter Foreest uit Alkmaar behandelde zieke danig op, en de deputatie kon met geruststellend nieuws in de nacht van 29 op 30 augustus in Leiden terugkeren. Daar verzwegen zij de ernstige ziekte van de Prins, maar vertelden enthousiast van de voorbereidingen tot het ontzet, die zij met eigen ogen hadden gezien. Grote lantaarns aan de, uit de 14e eeuw daterende, St Pancrastoren konden in Delft worden waargenomen en dus wist men daar dat de behouden teruggekeerde delegatie het moreel der belegerden had opgevijseld.

Er kwam echter nauwelijks schot in, want het water wilde maar niet stijgen. Plaatsen als Delft waren eilanden geworden, volgepakt met dakloze vluchtelingen uit het ondergelopen platteland, maar er kon nog niet boven de landerijen worden gevaren. Bij een proefvaart van Boisot in de avond van 5 september, waarbij tevens moest worden verkend waar de hoofdaanval zou moeten plaatsvinden, kwam het wel tot schermutselingen nabij Bleiswijk, maar Leiden lag nog ver. En binnen die

stad steeg de nood met de dag; velen stierven op straat.

Op 4 september had De Valdez een dreigbrief gezonden waarin hij de stad waarschuwde voor de komende verschrikkingen als zij zich niet overgaf. Op 6 september werd een grote vergadering belegd, waarbij aanwezig waren de vroedschap, de edelen, de aanzienlijke burgers en de kapiteins en wachtmeesters der schutterij. De beide laatste groepen bleven, met de Heren Van der Werf en Van der Does, ondanks de aandrang van de meerderheid om toe te geven en met de vijand te onderhandelen, de zaak van de Prins trouw. In hun voordeel was de ruzie tussen de veldheer De Valdez en de Spaanse stadhouder over Holland en Utrecht, de burger Don Ferdinand de Lannoy, die elkaar de eer van de capitulatie van Leiden misgunden.

Op 8 en 10 september werd binnen de stad wederom vergaderd; de meerderheid was vóór capitulatie, maar toen Jan van Hout, de secretaris, naar de namen vroeg van wie er nu eigenlijk vóór, respectievelijk tegen waren, aarzelde men zich als voorstander te laten registreren. Uiteindelijk werd besloten, schriftelijk beroep te doen op De Lannoy — daarmee was de capitulatie van de baan, maar veel had het niet gescheeld — en voorts te wachten op bericht van de Prins.

De vloot op weg

Op 10 september verliet Boisot met zijn geuzenvloot Rotterdam. Voor zover de boten door ondiepten niet konden varen, werden zij door de in het water staande mannen eroverheen getrokken; want men moest nu vooruit. De eerste hindernis was de „Landscheiding”, een hoge dijk die reeds dateerde van voor 1313 en die juist van Leidschendam naar het oosten was aangelegd met het doel het land tegen overstromingen te behoeden. Het kwam tot een licht gevecht met de Spanjaarden die uit Zoetermeer en Wilsveen waren gekomen, maar op 11 september werd deze dijk veroverd en 's nachts doorgestoken.

In Leiden steeg de hoop, want men had het kanonvuur aan de Landscheiding gehoord. Maar nog steeds kwam het water niet hoger.

Achter de Landscheiding, en evenwijdig daarmee, lag een tweede dijk, de Groeneweg, die nu dus aan de beurt kwam. Gelukkig werd hij niet verdedigd zodat het geen moeite kostte deze te bezetten en door te steken. Daarachter volgde een derde parallelweg, de Voorweg, en daar was het dat De Valdez zijn verdediging had ingericht met 3000

man en enig geschut. Een moeizaam gevecht ontwikkelde zich. De opstelling van de kanonnen op de schuiten was primitief, de terugloop deed de planken splijten en beschadigde de boten. Vaak kon men niet behoorlijk richten en werd er maar op goed geluk geschoten. De Voorweg was zo sterk ingericht dat de Geuzen met hun klein-kalibergeschut onvoldoende konden uitrichten; zij hadden zwaarder geschut nodig, maar dat betekende meer gewicht en de consequentie daarvan was een grotere diepgang. Er was wel belegeringsgeschut beschikbaar, maar dat was uiteraard niet ter plaatse en de daarvoor benodigde boten evenmin. Het aanschaffen en geheel gereed maken van zulke boten zou ook weer 4 à 5 dagen duren.

In de nacht van 15 op 16 september keerden boodschappers, die uit Leiden naar de Prins waren gezonden, met antwoordbrieven in de stad terug. Het vinden van boden werd steeds moeilijker, vooral daar het erom ging zekerheid te hebben dat zij na hun missie ook weer binnen de ongelukkige stad wilden terugkeren. In 's Prinsen schrijven werd bevestigd dat inderdaad op 11 september de Landscheiding was veroverd en doorgestoken. Tevens werd de benoeming bekrachtigd van jonkheer Van der Does tot commissaris in plaats van wijlen Heer Dirk van Bronckhorst. Deze briefwisseling gaf de burgers nieuwe moed. De uitgeputte lichamen kregen als het ware meer kracht, en de leuze „Leiden behouden is Holland behouden” onderstreepte het belang van het standvastig volhouden voor de goede zaak.

Inmiddels werden bij de Voorweg zwaardere wapens aangevoerd: op 16 september keerde La Garde terug met de geschutsmeester Asseliers en vier platboomde korenschuiten elk met een zg. „halve kanon”, dat met een dracht van ruim 600 meter en een gewicht van 2200 kg kogels van 26 pond kon verschieten. De boten waren ingericht met dubbele planken als borstwering en daartussen natgemaakte netten.

De volgende dag, 17 september, was alles tot de aanval gereed. Er ontstond een hevig gevecht waarbij al het geschut met dat van de vijand duelleerde; men kon het in Leiden weer horen. Tegen de middag echter braken de Geuzen het gevecht af om te beraadslagen waar men beter zou kunnen aanvallen, want hier kwamen zij er niet door. Mr. Pieter Wasteel, namens de Prins raad in het leger, ging in de richting Zoetermeer inlichtingen inwinnen. De scheepstimmerman Wolfert Adriaansz adviseerde om niet uit Delfland, maar uit Schiedland in Rijnland binnen te dringen.

Maar zonder het te weten stonden de Geuzen

Jonkheer Johan van der Does

er veel beter voor dan het zich liet aanzien. Het steeds stijgende water verontrustte de Spanjaarden hevig, en op 18 september sloegen de eersten bij Noord-Aa op de vlucht. Ook de Leidenaars waren daarvan nog onkundig want na het kanongebulder van 17 september viel een lange pauze, tot op 21 en 22 september opnieuw het kanon sprak. De ware situatie was hen echter niet bekend. De raad van Zoetermeeders, verder oostelijk van de vastgelopen aanval aan de Voorweg een nieuwe aanval te wagen omdat daar het water al hoger stond, er minder obstakels in de vorm van dwarswegen waren en de daar verschanste Spanjaarden al voor het water waren gevlucht, was wijs gebleken. De Geuzen vielen nu onder Bouchard aan op Zegwaard en onder Citadelle op Benthuisen. De Duitse bezetting aldaar zocht hogere en dus drogere gronden op en de ochtend daarna, op 20 september, konden beide plaatsen worden bezet.

De Spanjaarden, ongerust door deze doorbraak en door het nog steeds stijgende water, ontruimden

op dezelfde dag hun buitenste linie en weken terug op Zoeterwoude. Dat gaf de Geuzen de kans Zoetermeer te bezetten met drie vendels onder kapitein Cret, waarna op 22 september de Voorweg kon worden doorgegraven.

Maar nog steeds kwam het water niet hoog genoeg om ongehinderd te kunnen varen; daarvoor was 18 duim nodig en het peil was niet hoger dan 6 duim. Steeds hachelijker werd de toestand der belegerden die hunkerden naar redding. Op 22 september ging men in Leiden voor het eerst over tot het slachten van paarden. De melkkoeien werden nog even gespaard, men had de melk, zoals gezegd, hard nodig voor de vele zieken. Het rantsoen voor één persoon was begin september al gesteld op 2 pond vlees, been en afval inbegrepen, per vier dagen; later werd dat verruimd tot 3 dagen. Verder at men de aanwezige katten en honden op en, indien men ze nog kon vangen, ook ratten en muizen. Wingerdbladeren werden gekookt met zout en paardevet. Kraamvrouwen kregen een kwart beschuit per dag; bier werd gebrouwen uit haverdoppen en wijnruit, men ging zelfs over tot het eten van paardedarmen.

Na het geschutvuur op 22 september hadden de belegerden weinig van acties bespeurd. In de verte was de Geuzenvloot zichtbaar, maar er scheen niet te worden gevochten. De volledig van de buitenwereld afgesloten stad had ook geen verbinding met de Prins meer, behalve zo af en toe een vuurpijl. Op 25 september werd daarvoor een oplossing gevonden dank zij de schutterijvaandrig Willem Cornelisz die acht postduiven bezat, die hij als voedsel voor zijn oude moeder had bestemd maar ze nu afstond om ze naar Delft te laten smokkelen. In de avond van de 28e september, de dag waarop voor het eerst stukken gezouten huid werden uitgedeeld, keerde de eerste duif terug op het nest met bemoedigend nieuws: de herstelde Prins was op de vloot aangekomen en het ging er nu om, te blijven volhouden.

De dag daarop wakkerde eindelijk de wind aan. Een felle noordwester stuwde het water op en ook de hoge gebieden kwamen blank te staan. Toen bovendien op 1 oktober hoog tij met deze wind samenviel steeg het water tot drie voet en de boten konden de vaarten en weteringen, waarin zij geblokkeerd waren door de versterkingen bij Zoeterwoude en Leiderdorp, verlaten om over het overstroomde land op Leiden af te gaan.

In de nacht van vrijdag 1 op zaterdag 2 oktober veroverden de Geuzen de Kerklaan die daarna werd doorgestoken. Na een kort treffen bij Zoeterwoude vluchtten de daar gelegerde Spanjaarden.

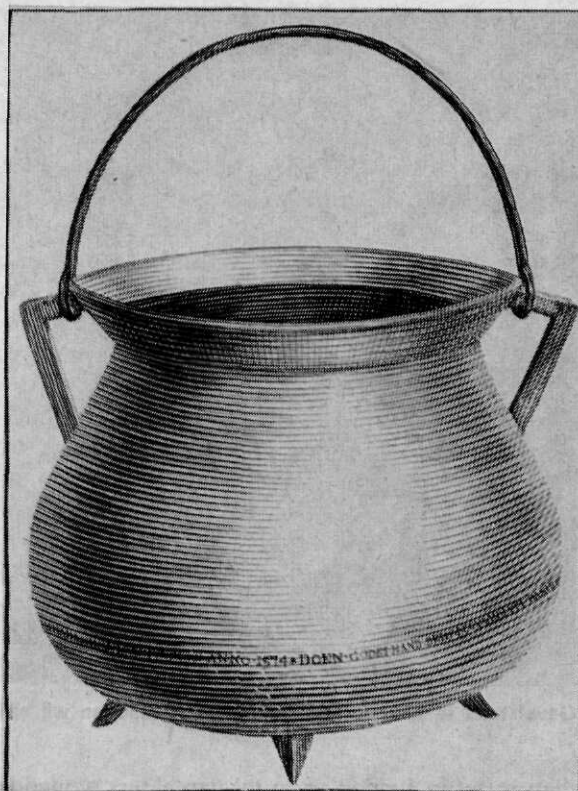
In de loop van die zaterdag steeg het water voorbij de Kerklaan nog niet voldoende voor een ongehinderde vaart, maar de ongeduldige Geuzen sjouwden en sjorden zelf hun boten over de ondiepten.

Te elfder ure ging het nog bijna mis met de stad: in de nacht van 2 op 3 oktober stortte nabij de Koepoort een deel van de Leidse stadsmuur in. Een vastberaden aanvaller had gemakkelijk de uitgeputte bevolking kunnen overweldigen, maar zo'n actie had weinig zin nu de Geuzen op het punt stonden de belegeraars in de kraag te vatten.

De traditie van hutspot, haring en wittebrood

Tussen de stad en de Geuzenvloot lag nog één enkele schans, die bij Lammen, bezet door 300 Spanjaarden met 24 stukken geschut. Versperringen in het water voor de schans en de vele ondiepten noodzaakten de Geuzen tot een „uitgestegen”

Willem Corneliszoon, 1574 vernoemd Duivenbouden

Hutspotketel

aanval op de schans, die anders de doorvaart naar de stad door de Vliet zou blijven beletten. Het tijdstip voor de aanval was bepaald op 3 oktober in de vroege ochtend, en de belegerden waren met postduiven daarvan verwittigd. Uit de stad zou dan ook gelijktijdig een uitval tegen de schans worden ondernomen.

Maar die zondagochtend was het zo ongewoon stil dat men een valstrik vreesde. Een weesjongen, Cornelis Joppenzoon, die in de voorbije nacht vanaf de wallen veel beweging en een lange rij lichtpuntes had waargenomen, veronderstelde dat hij de brandende musketlonten van de vertrekkende Spanjaarden had gezien, maar niemand wilde hem geloven. Om een weddenschap van zes Hollandse guldens bood hij aan te gaan kijken. Op afstand gevolgd door twee vrijbuiters verdween hij in de schans, om even later weer op te duiken, zwaaiend met zijn muts: de schans was leeg.

Geen wonder, want een van de postduiven die het aanvalsplan overbrachten was in De Valdez' handen gevallen en die had zijn kapitein Borja, die de schansbezetting aanvoerde, opdracht gegeven zijn mensen te sparen en de schans te ontruimen.

Behalve de gewonnen weddenschap was Cornelis Joppenzoons onmiddellijke buit een grote koperen ketel met *hutspot* van rundvlees en pruimen. Sinds-

Gevelsteen te Leiden, met inscriptie: Nu mogen wij afdrogen / ons lang bekreten oogen / Want Leiden is ontzet

dien is het in Leiden en in tal van elders wonende Nederlandse gezinnen traditie, op 3 oktober huts-pot te eten.

De Geuzen, die bij de Koepoort arriveerden met hun platboomde schuiten, deelden, als eerste medicijn tegen de honger, haring en wittebrood aan de bevolking uit. Ook dat voedsel is nu al vier eeuwen lang traditie.

Vreugde, zuivering en beloning

Leiden was ontzet, Holland gered. De gezamenlijke krachtsinspanning van Zeeuwse matrozen, Franse soldaten, pioniers en roeiers uit Holland, de Prins met zijn medewerkers, de Staten van Holland, de burgers van Gouda, Rotterdam, Dordrecht en andere Hollandse steden, en vooral de gewone burgers uit Leiden, was bekroond met een glorieus ontzet na vier maanden van beleg.

De vreugde was onbeschrijflijk. Op diezelfde zondagochtend stroomde de menigte naar de uit 1211 daterende St Pieterskerk, waar de 82-jarige Pieter Cornelisz een dankdienst hield.

De Prins, op die dag in Delft, ontving het bericht terwijl hij in de kerk zat. Hij liet het nieuws van de kansel voorlezen, en was binnen 24 uur zelf in Leiden waar hij zijn intrek nam bij Dirk Jacobsz van Montfoort op het Rapenburg. Gedurende zijn verblijf in de stad, tien dagen lang, regelde hij alles

en voerde onder meer een „zuivering” van het stadsbestuur uit.

In Leiderdorp kon de vijand zich ook niet lang meer handhaven. Hij week uit naar Alphen, dat echter ook spoedig moest worden ontruimd. Alleen in de duinstrook, o.a. bij Wadding op een half uur gaans van de Wittepoort, bleven de Spanjaarden nog tot november standhouden.

De vrees, dat men niet zou weten hoe het land weer moest worden drooggemaakt, bleek overbodig: reeds op 4 oktober draaide de wind en dreef met kracht het water naar zee terug. Nog in datzelfde jaar viel het land weer droog en kon er zelfs weer vee worden geweid.

Voor haar standvastigheid werd de stad een beloning in het vooruitzicht gesteld. Zij mocht kiezen tussen enige maanden vrijdom van belastingen, en een universiteit. Gelukkig voor de latere geslachten viel de keuze op het laatste.

Op 6 januari 1575 ontving Leiden het octrooi van de oprichting van de universiteit:

... bij advys van onsen lieven Neve, Ridder van onser Ordere, Wilhelm Prince van Oraignien, Grave van Nassau etsc ...

De beloning kwam de stad toe

... ten aansien van den grooten laste ende noot van den krijgh, bij hemlyuden in alder getrouwicheyt gedragen.

En de schenker, aan wie de Prins zijn advies had uitgebracht, was

Philips, bij der Gracien Gods Coninck van Castilien...

Op 8 februari 1575 vond de inwijding plaats, en de eerste curator en bibliothecaris was jonkheer Johan van der Does die zich tijdens het beleg zo uitstekend had geweed.

De schuttersvaandrig Willem Cornelisz, wiens postduiven zo'n belangrijke functie hadden vervuld, werd eveneens beloond. Behalve de gouden draagpenning die de stad hem schonk, werd hem ook de familienaam Van Duyvenbode verleend, met het geslachtswapen dat thans nog de gevel van Rapenburg 10 siert: de twee Leidse sleutels in rood op een zilveren schild, met in de vier kruispunten een blauwe duif.

Literatuur

R. Fruin — *Het Beleg en Ontzet der Stad Leiden in 1574*. Martinus Nijhoff, 's-Gravenhage (1874).

R. H. Bremer — *Van opstand tot koninkrijk*. Buyten & Schipperheyn, Amsterdam (1969).

D. Wijnbeek — *Leidens ontzet*, 4e dr. Born, Assen (1948).

A. Severinus — *Oorspronkelijke Beschrijving van de vermaerde Belegering en 't Ontzet der Stad Leiden*, 5e dr. Wed. A. Honkoop & Zn, Leiden (1674).

NIEUWE UITGAVE

Geschichte und Militärgeschichte — Wege der Forschung, door Ursula von Gersdorff e.a., 381 blz. Uitg.: Bernard & Graefe, Frankfurt, 1974. Prijs: DM 36,—.

Voor de militaire geschiedschrijver is de samenhang van een groot aantal verschillende disciplines, die mede de loop der gebeurtenissen hebben bepaald, al meer en meer tot een boeiend probleem en een interessante uitdaging geworden. Kon hij vroeger nagenoeg volstaan met het beschrijven van de krijgshandelingen en het

daaruit trekken van militair belangrijke lessen, thans verlangt men van hem dat zijn beschrijving en analyses zich ook richten op de niet-militaire aspecten en dat hij opheldering verschafft over de mate van invloed die is uitgegaan van factoren die tot andere wetenschapsgebieden behoren. De verwevenheid met die andere sectoren dwingt hem ertoe, zich te laten bijstaan door deskundigen uit die disciplines, dan wel in een volgend stadium van zijn onderzoek te streven naar een synthese waarin de resultaten van de navorsingen van die anderen mede zijn geïntegreerd. Het gevolg daarvan is, dat ook de militaire geschiedschrijving zich heeft ontwikkeld tot een methodische vakdiscipline waarin projectonderzoek en internationale samenwerking evenzeer als in andere wetenschappen gebruikelijk zijn.

Op deze ontwikkeling wordt nu een verhelderend licht geworpen in het zojuist verschenen boek *Geschichte*

und Militärgeschichte. Het bevat weliswaar weinig nieuws, want het is een bloemlezing van achttien essays van evenzovele historici, bijeengebracht door dr. Ursula von Gersdorff, een der steunpilaren van het Militärgeschichtliches Forschungsamt in Freiburg. Het belang is echter, dat deze anthologie juist die artikelen heeft gebundeld die — als gevolg van hun gespreide publikatie, zowel naar plaats als naar tijd — voor de geïnteresseerden in feite ontoegankelijk of althans moeilijk toegankelijk waren.

Onder de auteurs bevinden zich experts als Hahlweg, Hillgruber, Liddell Hart en Wallach, en uit de bundeling van hun bijdragen met die van de andere deskundigen blijkt een bonte schakering van verschillende methodieken en wetenschaps-theoretische richtingen, waarvoor stellig ook buiten de militaire kring een uitgebreide en onzes inziens alleszins verdiende belangstelling mag worden verwacht.

W. WALTHUIS, bgen inf